

İslam Coğrafyacılarından Osmanlı Coğrafyacılarına Yeryüzünün Matematiksel Taksimi: Hakiki (Yedi) İklim

Mathematical Distribution of the World from Islamic Geographers to Ottoman Geographers: Real (Seven) Climate

İlhami DANIŞ*

Öz

Yeryüzünün daha iyi anlaşılır ve tanınabilir olması üzerine yapılan coğrafi çalışmalar içerisinde matematiksel konuma dayanan değerlendirmeler oldukça önemlidir. Günümüzde enlem ve boylamlar üzerinden yapılan bu matematiksel konumlandırma İslam coğrafyacıları tarafından tûl (enlem) ve arz (boylam) olarak kavramsallaştırılmıştır. Bunun da temelinde yeryüzünün matematiksel olarak yedi veya sekiz (bazen daha fazla) coğrafi bölgeye ayrılması bulunmaktadır. İslam coğrafyacıları dünyanın kuzey yarısı meskûn kabul edip bu kısmı ekvatorun yediye bölünmüş ve her bir bölüme 'iklim' demişlerdir. Bu iklimler ise ekâlîm-i hakîkiyye (hakiki iklimler) olarak adlandırılmıştır. Bu taksim bazı araştırmacılarca Batlamyus'a ve dolayısıyla Yunanlılara, bazılarınca İran coğrafyacılarına dayandırılmaktadır. Ancak bunu geliştiren ve yaygın İslam coğrafyacıları olmuştur.

İbn Hurdazbih, Mesûdî, İbn Havkal, Makdisî bu coğrafyacıların bazılarıdır. Bu noktada metod olarak yenilikler sunan Batlamyus geleneğinin son temsilcisi olarak da gösterilen ünlü İslam coğrafyacı Ebü'l-Fidâ'dır. *Takvîmü'l-büldân* adlı eserinde her şehir hakiki iklim üzerinden değerlendiren Ebü'l-Fidâ, bu hususta kendinden sonraki coğrafyacıları da etkilemiştir. Osmanlı coğrafyacıları da bu metod üzerinden kendi eserlerini kaleme almışlardır. Mustafa b. Ali el Muvakkit (*Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân*) Âşık Mehmed (*Menâzirü'l-avâlim*), Mehmed Suûdî (*Târîh-i Hind-i Garbî*), Sipâhîzâde Mehmed (*Evhâhu'l-mesâlik*), Kâtib Çelebi (*Cihânnüma*), Evliya Çelebi (*Seyahatnâme*) gibi Osmanlı coğrafyacıları yeryüzünü ve şehirleri hakiki iklim üzerinden ayırtırmakta ve tanımlamaktadır.

Bu çalışma kapsamında hakiki iklimlerin mahiyeti, dayandırıldığı kaynaklar, İslam ve Osmanlı coğrafyacılarının hakiki iklimlere dair tanımları ve hakiki iklimleri kullanma metodları; örnekler ve şekiller üzerinden ele alınacaktır. Çalışmanın sonunda günümüz coğrafi konumların geçmişteki adlandırma ve sınıflandırmasına ilişkin bir perspektif sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam coğrafyacılığı, Osmanlı coğrafyacılığı, matematiksel konum, hakiki iklimler, yeryüzü, harita

ABSTRACT

Among the geographical studies on the better understanding and recognition of the earth, the evaluations based on a mathematical position are very crucial. Today, this mathematical positioning based on latitude and longitude has been conceptualized as latitude and longitude by Islamic geographers. The basis for this is the division of the earth into seven or eight geographic regions.

Islamic geographers accepted the northern half of the world as settled. They divided this part from the equator into seven, and called each section a 'climate'. These climates were named true climates. This division, by some researchers, was based on Batlamyus (Ptolemy), and hence the Greeks, and by some researchers on Iranian geographers. However, it was the Islamic geographers who developed and spread this.

Ibn Hurdazbih, Mesûdî, İbn Havkal, Makdisî were some of these geographers. At this point, the famous Islamic geographer who offered innovations as methods was Ebü'l-Fidâ. Ebü'l-Fidâ, who evaluated every city based on the real climate in his work titled "Takvîmü'l-büldân", also affected the geographers after him. Ottoman geographers also wrote their own works based on this method. Ottoman geographers; Mustafa b. Ali el Muvakkit (*Tuhfetü'z-zamân ve harîdetü'l-evân*) Âşık Mehmed (*Menâzirü'l-avâlim*), Mehmed Suûdî (*Târîh-i Hind-i Garbî*), Sipâhîzâde Mehmed (*Evhâhu'l-mesâlik*), Kâtib Çelebi (*Cihânnüma*), and Evliya Çelebi (*Seyahatnâme*) differentiated and defined the earth and cities from the true climate perspective.

Within the scope of this study, the essence of true climates, the sources on which they are based, the definitions of Islamic and Ottoman geographers about the true climate and the methods of using true climates; will be discussed through examples and figures. At the end of the study, it is aimed to present a perspective on the naming and classification of current geographic locations in the past.

Keywords: Islamic geography, Ottoman geography, geographical locations, real climates, earth, map

Başvuru/Submitted: 13.01.2019 **Kabul/Accepted:** 14.05.2019

* **Sorumlu yazar/Corresponding author:** İlhami Daniş (Dr. Öğr. Üyesi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, E-posta: idanis@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3886-2039

Atıf/Citation: Daniş, İ. (2020). İslam coğrafyacılarından Osmanlı coğrafyacılarına yeryüzünün matematiksel taksimi: Hakiki (yedi) iklim. F. Başar, M. Kaçar, C. Kaya & A. Z. Furat (Eds.), *The 1st International Prof. Dr. Fuat Sezgin Symposium on History of Science in Islam Proceedings Book* (s. 405-415) içinde. <https://doi.org/10.26650/PB/AA08.2020.001.028>

Giriş: Bilimsel Miras ve Coğrafi Bilginin Serüveni

Bilimsel miras, tarihin farklı devirlerinde farklı kültürlerin küçük veya büyük katkılarıyla gelişmiş ve ilerleme kaydetmiştir. Her devirde bu ilerlemeye birileri öncülük etmiştir. “Hangi dönemde, kim?” sorusuna bilimin gelişimi süreci içerisinde ortaya konan ve günümüze erişmiş olan eser ve ürünlerden yola çıkarak cevap bulabiliriz. “Neden?” sorusunun ise birçok koşula bağlı olarak cevaplandırılması gerekir. (Coğrafi şartlar, tarihi koşullar vs.)

Yunan medeniyeti çoğu zaman her ilmi çalışmanın kaynağı ve başlangıcı olarak görülmektedir. Ancak matematik ve astronomi alanındaki çalışmaları ile tanınan Otto Neugebauer, Yunanlıların başta değil ortada bulunmaları gerektiğini düşünür, çünkü onlardan önce de 2500 yıllık bir zaman dilimi vardır. Fuat Sezgin ise Yunanlıların ilim dünyasındaki varlıklarının ve bu dünyaya katkılarının Arap-İslam dünyası sayesinde bugüne eriştiğini ifade eder. Özellikle orijinali kaybolmuş Yunan eserlerinin onlara ait olduğunu **kaynağının adını veren** İslam bilim adamları sayesinde öğrenebildik (Sezgin, 2016).

İslam dünyasının sadece tercüme yoluyla bilgiye erişip bunu günümüze eriştirdikleri buna önemli bir yenilik eklemedikleri görüşünün artık günümüzde karşılığı olmamasında Fuat Sezgin’in çalışmalarının katkısı oldukça fazladır. Fuat Sezgin bu noktada kendisinin de Jean Jacques Sedillot (1772-1832), L. A. Sedillot (kardeşi), Joseph Toussaint Reinaud (1795-1867), Franz Woepcke (1826-1864) ve Eilhard Wiedemann (1852-1928) gibi bilim tarihi çalışan oryantalistlerin açtığı süreci devam ettirdiğini belirtir.¹ Bu çalışmalar neticesinde 800 yıllık bir yaratıcı dönemden bahsedilmektedir. Ortaçağ’ın İslam bilim dünyası için ne kadar verimli bir dönem olduğunun da göstergesidir bu süreç.

Coğrafi bilginin de günümüze erişmesinde İslam bilginlerinin katkısı oldukça fazladır. Hangi medeniyetten gelirse gelsin kendilerine ulaşan bilgileri veya kendilerinin eriştiği eserleri inceleyip Arapça’ya çeviren ve bu bilgilerin üstüne yeni bilgiler ekleyen, matematik, coğrafya, astronomi, haritacılık vb. birçok alanda yenilikler ortaya koyan İslam bilginlerinin bilim tarihinde yerlerine dair yapılan çalışmalar titizlikle tekrar incelenmesi daha sağlıklı sonuçlara erişmemizi sağlayacaktır.

Coğrafi bilgi noktasında, yeryüzünün matematiksel olarak bölünmesi Batlamyus’a, Hindlilere veya İranlılara izafe edilmektedir (Ak, 2000; Ağarı, 2006). İslam coğrafyacılarının her üç kaynaktan da beslendiği görülmektedir. Özellikle İslâmiyet’in yayılması ile birlikte bu kültürlerle muhatap olan müslümanlar buralardaki bilgi birikiminden de yararlanmışlar. Yapılan çevirilerle bu bilgi İslam dünyasına nakledilmiştir.

1. İklim

Günümüzde hava şartlarını ifade etmek amacıyla kullanılan iklim kelimesinin aslı Grekçe meyil anlamındaki klima kelimesine dayanmakta olup güneşin ekvatora göre kazandığı eğilime göre belirlenmiş matematiksel coğrafi konumları ifade eder (Ak, 2000). İslam coğrafyacıları matematiksel ve bölgesel iki farklı iklim tanımını kullanmışlardır. Şehirler ve memleketler bu iki farklı tanıma göre tasnif edilmiştir.

Ünlü İslam coğrafyacısı Ebül’l-Fidâ, yeryüzünün matematiksel olarak yedi coğrafi bölgeye taksimini hakiki iklim olarak adlandırır. Buna göre yeryüzünün bilinen kısmı ekvator çizgisinden başlanarak kuzey kutbuna doğru yedi ayrı bölgeye ayrılmış olup bu bölgelerden her birine iklim denilmiştir (Ebü’l-Fidâ, 1992).

Kur’ân’da da yedi kat yer ve yedi kat gök ifadesine yer verilmiştir². Dolayısıyla İslam dünyası için 7 rakamı astrolojik bir sembol olarak kabul edilmiş ve farklı kaynaklardan erişilen yedi iklim teorisi bu bilgi ile örtüştüğünden genel kabul görmüştür. Bu sebeple İbn Saîd el-Mağribî gibi bazı İslam coğrafyacılarının yedi iklime ek olarak sekizinci veya dokuzuncu iklim tanımı pek kabul görmemiştir.

1 Carl Brockelmann’ın (1868-1956) İslam Bilim Tarihi Literatürüne muazzam katkılarını da ifade etmek gerekmektedir.

2 Kur’ân, Talak, LXV, 12: “Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki, böylece Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.”

2. İslam Coğrafyacıları ve Yedi İklim

Birçok İslâm coğrafyacısı hakiki iklim veya diğer adıyla yedi iklim teorisine değinmişler, bazıları ise buna detaylı bir şekilde yer vermişlerdir. Bu konuda Murat Ağarı'nın yukarıda belirtilen "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı" makalesi oldukça kapsamlıdır. Burada makalede yer alan İslam coğrafyacılarına kısaca değineceğiz. Ardından İbn Haldun'a ve çalışmamızın asıl ilgi alanına aldığımız Ebü'l-Fidâ'ya geniş yer vereceğiz.

Ağarı, makalesinde İslam coğrafyacılarının yedi iklim teorisini nasıl kullandıklarını örnekleri ile aktarmaktadır. Bu çerçevede İslam coğrafyacılarının en önemli ilk temsilcisi olan İbn Hurdazbih (ö. 300/912-13), Batlamyus'un *Coğrafya* kitabını Arapça'ya çevirmiş ve kendi eseri *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'te bu kaynaktan aldığı bilgilere de yer vermiştir. İbn Hurdazbih yeryüzünün kuzey ve güney kısmında bilinen tüm yerlerin toplamını yedi iklim olarak ifade eder. Ancak İbn Hurdazbih her ne kadar yedi iklimin varlığından bahsediyor olsa da metot olarak eserinde yedi iklimi kullanmamıştır. Yakubi yedi iklim kavramını bilen ama eserinde nadir kullanan İslam coğrafyacılarından. Eserinde iki yerde iklim kavramı geçmektedir. Bunlardan biri Askalân ile ilgilidir: "Sonra deniz kenarında bulunan Askalân ve Gazze şehirleri gelmektedir. Askalân üçüncü iklimin başıdır." İklim kavramın geçtiği diğer yer ise Mekke bahsidir. Mekke'den bahsederken buranın dünyanın ortasında, dördüncü iklimde olduğunu ifade etmiştir. Yedi iklimi kullanan coğrafyacıardan Şerîf el-İdrisi'nin, *Nüzhetü'l-müştak* adlı eserinde yedi iklimi haritalarla göstermiştir.³

3. İbn Haldun, Ebü'l-Fida ve Hakiki İklimler (Yedi İklim)

İslam dünyasının önemli sosyologlarından İbn Haldun (ö. 1406), *Mukaddime*'de yedi iklim hakkında özellikle Batlamyus ve İdrisi kaynaklı detaylı bilgiler vermektedir. Özellikle her iklimi bir başlık altında detaylı bir şekilde ele almaktadır. Her bir iklimi de kendi içinde coğrafi kısımlar olarak ele alan İbn Haldun, bu iklimlerdeki şehirleri, coğrafi bölgeler, dağları, ırmakları, denizleri ve adalar ve bunların birbirlerine karşı konum ve yakınlıklarını detaylı bir şekilde aktarmaktadır.

İbn Haldun, yedi iklim konusunda kaynaklarını şu şekilde ifade eder:

"Bütün bunları, Batlamyus eserinde, Şerif İdrisi Roger (Rucar) kitabında bahis konusu etmişler ve arzın mamur ve meskûn olan kısımlarındaki dağları, denizleri ve vadileri baştan sona kadar coğrafya kitaplarında tasvir etmişler ve bizim sözüz uzatmamıza hacet kalmayacak derecede geniş bilgiler vermişlerdir." (İbn Haldun, 2009, s. 278, 279)

İbn Haldun, yedi iklimi kendi içinde kısımlara ayırmıştır. Mesela ikinci iklim için dokuz kısımdan bahseder. Her bir kısımda ise o kısımdaki coğrafi yerleri gösterir. İkinci iklimin birinci ve ikinci kısmında Gana, Nijer, Sinhace Berberleri; üçüncü kısımda Sudan ahalisinde Kavarlar, Bacuvin kabilesi; dördüncü kısımda Bacuvin toprakları, Nil'in iki yakasında kasabalar ile Esyut ve Kus şehirleri; beşinci kısımda Kızıldeniz, Hicaz toprakları ve Cidde şehri; altıncı kısımda Necd diyarı, Umman ülkesi; yedinci kısımda İran Denizinin bir kısmı, Hint Okyanusun kuzey kısımlarındaki adalar, Bahreyn; sekizinci kısımda Kandehar, Minibar, Keşmir; dokuzuncu kısımda Uzak Hindistan ülkeleri Çin'in güney kısımları yer alır (İbn Haldun, 2009). İbn Haldun birinci iklimi altı kısıma, ikinci iklimi dokuz kısıma, üçüncü iklimi on kısıma, dördüncü iklimi dokuz kısıma, beşinci, altıncı ve yedinci iklimi ise on kısıma ayırmış ve her kısımdaki şehir ve memleketleri detaylı bir şekilde anlatır (İbn Haldun, 2009).

İklim tanımlamasını en geniş şekilde ifade eden ve bunu eserinde metot olarak da kullananlardan bir diğer bilim adamı ise aynı çağda yaşayan ünlü İslam coğrafyacısı Ebü'l-Fidâ'dır. *Takvîmü'l-büldân* adlı eserinin giriş kısmında kendi döneminden önce kaleme alınan birçok coğrafi eseri karşılaştıran Ebü'l-Fidâ bu eserlerdeki eksiklikleri sıralamış ve neden böyle bir coğrafi eser kaleme alma ihtiyacı duyduğunu dile getirmiştir.

3 Murat Ağarı makalesinde ayrıca İbn Rüsteh, Kudâme b. Cafer, İbnü'l-Fakîh, Mes'ûdî, İstahrî, İbn Havkal ve Makdisî'nin yedi iklimle dair görüşlerine detaylı bir şekilde yer vermiştir.

İbn-i Havkal'ın *Kitâb-ı İbn-i Havkal (Suretü'l-arz)* adlı eserinde İbn-i Havkal, şehirlerin özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermesine rağmen şehirlerin okunuşlarına ve bu şehirlerin enlem ve boylamlarına dair bilgilere yer vermemiştir. Bu sebeple eserde geçen şehirlerin hangi bölgede veya iklimde yer aldığı bilgilerine erişilememektedir. Ebü'l-Fidâ, İdrîsî'nin *Nüzhetü'l-müştak* ve İbn-i Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserlerinde de şehirlerin isimlerinin okunuşları ile bu şehirlerin enlem ve boylamlarına dair herhangi bir bilgiye erişemediğini ifade etmektedir (Ebü'l-Fidâ, 1992).

Sem'ani'nin *Ensâb*'ı, Yâkut Hamevî'nin *Müşterik*'i, Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî'nin *Mezîlü'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb* ile *Kitâb-ı Faysal*'ı da Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı kaleme almadan önce incelediği eserler arasında yer almaktadır. Bu eserlerde her ne kadar şehirlerin harf ve hareketlerinin zabtının yani okunuşlarının yer aldığı görülse de enlem ve boylamlarına dair bilgiler yer almamaktadır (Ebü'l-Fidâ, 1992).

Tüm bu inceleme süreci sonucunda Ebü'l-Fidâ şehirlerin isimlerinin harf ve hareketlerinin zabtının tam ifade edildiği, enlem ve boylamı hakkında bilgilerin eksiksiz olduğu ve önemli vasıfları hakkında bilgilerin yer alacağı bir eserin eksikliğini görmüş ve bu amaçla *Takvîmü'l-büldân*'ı kaleme almıştır.

Ebü'l-Fidâ, İslâm coğrafyasının mevcut bütün bilgilerini gözden geçirerek yeryüzünün taksimi konusundaki Batlamyus sistemiyle Arap coğrafyacılarının geliştirdikleri yedi iklimli sistemi birleştirecek bir yöntem uygulamış ve şehirleri sıralarken “ekâlîm-i hakîkiyye” dediği yedi iklimden hangisinin neresine dahil bulunduğunu belirttikten sonra “ekâlîm-i örfiyye” dediği “coğrafi bölge, diyar, memleket” anlamındaki iklimlerden hangisinde yer aldığını göstermiştir. Onun sayılarını yirmi sekiz olarak tesbit ettiği örfi iklimler; Cezîretülarap, Mısır, Mağrib, Endülüs, Cezâyirü'l-bihâri'l-garbiyye, Şam, el-Cezîre, Irak, Hûzistan, Fars, Kirman, Sicistan, Sind, Hint, Sîn, Cezâyirü'l-bihâri's-şarkîyye, Rum, İrmîniye-Arrân-Azerbaycan, Cebel, Deylem-Gîlân, Taberistan, Horasan, Zâbülistan, Tohâristan-Bedahşan, Hârizm, Mâverâunnehir, Tarafü'l-cenûbî ve Tarafü's-şimâlî'dir.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'da şehirleri yer aldıkları örfi iklime göre gruplandırmıştır. 28 örfi iklim şeklinde başlıklandırılmış eserinde her örfi iklim bahsinde öncelikle o örfi iklime dair genel bilgiler yer almaktadır. Örfi ikliminde yer alan önemli şehirler ise bölümün sonunda yer alan cetvellerde ele alınmıştır. Bu cetvellerde her bir şehrin bulunduğu hakiki iklim ile o şehrin ve enlem ve boylamı verilmiştir.⁴ Hatta her bir şehrin hakiki iklimin hangi kısmında yani ortasında, başında veya sonunda olduğunu da belirtmiştir.

4. Osmanlı Coğrafyacıları ve Hakiki İklim

Hakiki iklim tanımı hususunda Osmanlı coğrafyacılarını etkileyen en önemli isim Ebü'l-Fidâ'dır.⁵ *Takvîmü'l-büldân*'ın İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshasının mevcut olması da buna işaretir. Aşık Mehmed, Sipâhizâde Mehmed ve Katib Çelebi eserlerinde Ebü'l-Fidâ'ya oldukça geniş yer vermişler ve onun hakiki ve örfi iklim tanımlarına sıkça vurgu yapmışlardır.

Hakiki iklimler ekvator dairesinden başlar. Bu hususu Katib Çelebi şöyle ifade eder:

4 Cetvellerde sırasıyla; satır numarası, şehirlerin isimleri, kim veya kimler tarafından nakledildiği boylam (tûl) ve enlemi (arz), hangi hakiki iklimde yer aldığı, bulunduğu örfi iklim ve bu örfi iklimin neresinde olduğu, isminin harf ve hareketlerinin belirtilerek zabtu ve şehir ile ilgili genel bilgiler yer almaktadır.

5 *Takvîmü'l-büldân*'ın etkileri hem Doğu hem Batı dünyasında görülmüştür. İslam ve Osmanlı coğrafyacıları dışında 16. Yüzyıldan itibaren Batı dünyasında da *Takvîmü'l-büldân*'a ilgi duyulmaya başlanmıştır. İngiliz şarkiyatçı John Greaves ile Johann Bernhard Koehler'in *Takvîmü'l-büldân*'ın bazı kısımlarını neşretmesiyle başlayan süreç Joseph-Toussaint Reinaud ve W. Mac Guckin de Slane'nin 1840 yılında *Takvîmü'l-büldân*'ın tam neşri ile devam etmiştir. *Takvîmü'l-büldân*'ın 3 nüshasını karşılaştırarak orijinal metnini yayınlayan Reinaud ve Slane ardından 1848 yılında *Takvîmü'l-büldân*'ın Suriye'ye kadar olan kısmını Fransızca'ya çevirmişlerdir. Bu çevirinin öncesinde ise Ebü'l-Fidâ'nın hayatı, eserleri ile ondan önceki İslam dünyasındaki coğrafi çalışmalara, ekollere dair bilgiler verdikleri uzun bir takdim kısmı yazmışlardır. Yaklaşık 40 yıl sonra M. Stanislas Guyard *Takvîmü'l-büldân*'ın geri kalan kısmını (Suriye kısmından sonrasını) Fransızca'ya çevirmiştir. Bu çevirinin sonunda *Takvîmü'l-büldân*'ın tümünü kapsayan bir genel indeks ile müellif ve eserler indeksini eklemiştir. Bu çalışmalar Fuat Sezgin tarafında iki cilt halinde 1985 ve 1992 yıllarında yeniden yayımlanmıştır.

“İstiva Dairesi (Ekvator) : Yerküre’de bir büyük dairedir. Felek-i A’zam mıntıkası (kuşağı) olan muaddilü’n-nehâr (ekinoks, gündönümü) dairesi düzleminde bulunur. Güneş, yılda iki defa kendi hareketi ile bunun üzerine geldiğinde çoğu yerleşim yerlerinde gece ile gündüz eşit olduğundan [bu manaya gelen] İstiva kelimesine nispet edilir. Yunanlılar buna “İsi Merinos”, Latinler ise “Ekvator” derler. “Muaddil” manasına gelir. Bu an, Güneş’in felekte iki itidal noktalarına geldiği zamandır; biri Koç Burcu’nun başlangıcı. Biri de Terazi Burcu’nun başlangıcıdır.” (Katip Çelebi, 2013, s. 126).

Sipahizade Mehmed ise ekvatoru şu şekilde tavsif eder:

“Felek-i A’zamun mıntıkasına mu’addilü’n-nehâr derler; şems ol mıntıka üzerine geldüğü vaktin cemî’ âlemde leyl ü nehâr berâber olduğuyçün. Bu mu’addilü’n-nehâr semtinde yeryüzünde farz olunan dâireye hatt-ı istivâ derler; bu dâire üzerinde vâki’ olan şehirlerde dâyimâ gice ve gündüz berâber olduğuyçün. İşbu dâire küre-i ‘arızî kâti’ farz olursa, arz iki kıt’a olur; nısf-ı cenûbî [ve] nısf-ı şimâlî.” (Sipâhîzâde Mehmed, vr. 3b, 4a).

Osmanlı coğrafyacılarından, Sultan Selim Camii muvakkiti olarak da bilinen **Mustafa b. Ali** (ö. 1571) hakiki iklime eserlerinde genişçe yer vermiştir. Ebü’l-Fida’yı Osmanlı coğrafyacıları ile tanıştıran Sipâhîzâde olması hasebiyle eserini daha önceki yıllarda kaleme alan Mustafa b. Ali’nin *Takvîmü’l-büldân*’ı kullandığına dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Bununla birlikte hakiki veya yedi iklim kavramı birçok İslam coğrafyacı tarafından kullanıldığından Mustafa b. Ali’de eserinde bu metoda yer vermiştir. En kıymetli ve hacimli eserlerinden biri olan *Tuhfetü’z-zamân ve Harîdetü’l-evân*, 1525 yılında tamamlanmış olup bir mukaddime ve dört bölümden oluşmaktadır. Mukaddime kısmında genel coğrafi bilgiler ve müellifin kullandığı kaynaklar yer almaktadır. Birinci bölümde felekler ve mahiyeti; ikinci bölümde yeryüzü, denizler, dağlar, adalar, ırmaklar, su kaynakları ve bunlarla ilgili acâib ve garâib; üçüncü bölümde yedi iklim içinde ve dışında yer alan önemli şehirlere dair coğrafi bilgiler, bu şehirlerdeki vakitler, saatler ve şehirler arasındaki mesafeler; dördüncü bölümde ise zeval vaktine dair bilgiler bulunmaktadır. Eserin önemli kaynakları arasında Çağmîni’nin *el-Mûlahhas fi’l-hey’e’si*, Kadızâde Rûmî’nin bu esere dair şerhi, Demîri’nin *Hayâtü’l-hayevân*’ı ve Zekeriyây el-Kazvîni’nin *Acâibü’l-mahlûkât*’ı yer almaktadır. Mustafa b. Ali, eserinin şehirler kısmında öncelikle ekvator dairesi ve yedi iklim (hakiki iklimler) hakkında bilgiler verir:

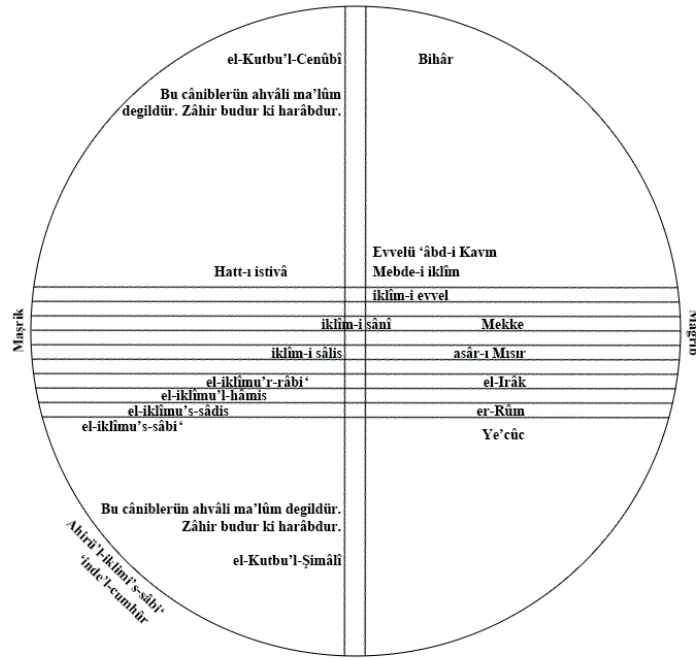
[136b] “Beyânü’l-medâin: Geldik imdi şehirlerin ahvâline ki yedi iklim evvelinde belki hatt-ı istivâdan başlanup yazılmak lâzım oldu. Pes imdi ma’lûm oluna ki evvelâ hatt-ı istivâ dedikleri mevzi’ bir hattır ki küre-i arzun rast ortasını mağribden maşrika varıncaya değin yarı bölmüştür. Ol hatta hatt-ı istivâ derler. Gece ve gündüz beraber olduğu yerdür. On iki saat gece ve on iki saat gündüzdür, ne artar ve ne eksilir. Mağribden maşrika varınca ol hattın üzerine olan şehirlerde ve karyelerde daima saat böyle olur; feleğin devri ol mevzi’de dolap gibi devr eylediğinden ötürü. Amma hatt-ı istivâdan berü ekâlîm-i seb’a nihâyet bulduğu mevzi’ a gelüp geçüp gidince feleğin devri hamâilidür. Andan ötürüdür saât gâh artup gâh eksildiği. Ma’mûre dahi feleğin devri hamâilî olan mevzi’dedür ve ammâ bir yer vardır ki feleğin devri değirmen gibi devr eyler, ol mevzi’de altı ay gece altı ay gündüz olur. Zîrâ fasl-ı baharda ve Yây faslında Güneş ol yerde yüksekdür, görünür. Asla altı aya değin gurûb eylemez ve güz faslında ve kışda şems alçaktır. Altı aya varıncaya değin görünmez, ondan ötürüdür ol mevzi’de altı ay gündüz ve altı ay gice olduğu. Pes şimdi ekâlîm-i seb’a tamam olduğu yerden bu mevzi’ a gelince ma’mûre azdan az olduğundan ötürü ekâlîmden ad etmemişlerdür. (Mustafa b. Ali el Muvakkit, vr. 136b, 137a).

Mustafa b. Ali, *Tuhfetü’z-zaman*’da şehirleri hakiki iklimlere göre tasnif edip anlatmaktadır. Her iklim başlığı altında öncelikle iklimin genel özelliklerini yani gün ve gece uzunluğunu, insanların yaşayışlarını, iklimde yer alan dağları, nehirleri ve şehir sayılarını ifade eder. Ardından her hakiki iklimde yer alan önemli şehirler hakkında detaylı bilgiler verir. Her şehrin sonunda ise o şehrin İstanbul, Mekke ve Ekvator dairesine olan mesafesini mil üzerinden belirtir. Sipâhîzâde Mehmed ve Âşık Mehmed’den farklı olarak Ekvator dairesi üzerinde olduğunu belirttiği 13 şehri (Gane, Habeşe, Berber, Zügave vd.) birinci iklimden bağımsız olarak ele alır. Ardından sırasıyla birinci iklimde 16, ikinci iklimde 13, üçüncü iklimde 20, dördüncü iklimde 24, beşinci iklimde 34, altıncı iklimde 19, yedinci iklimde 8 ve yedinci iklim sonrasında 5 şehir olmak üzere ekvator dairesi dahil toplam 152 şehir hakkında aynı çerçevede bilgiler verir.

Hakiki iklim noktasında en önemli kaynak olan *Takvîmü'l-büldân*'ı ilk kullanan **Sipâhizâde Mehmed**'dir (ö. 1589). Hatta denilebilir ki *Takvîmü'l-büldân*'ı Osmanlı coğrafyacıları ile buluşturan Sipâhizâde'dir. Çünkü Sipâhizâde'nin *Evezhü'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*⁶ adlı eserinin ana kaynağı *Takvîmü'l-büldân*'dır. Sipâhizâde, eserini kaleme almadan önce *Takvîmü'l-büldân*'ı incelemiş, burada örfi iklimlere göre anlatılan şehirleri ve diğerlerini harf sırasına göre sıralamış, *Takvîm-i büldân* dışında otuz altı farklı eserden de yararlanarak eserini Arapça olarak kaleme almıştır. Ardından Sokullu Mehmed Paşa'nın talebiyle Türkçe'ye çevirmiştir.

Sipâhizâde Mehmed, hakiki iklimi şu şekilde tarif eder:

“Ulemâ-i hey'et bu rub'-ı meskûnda hatt-ı istivâya beraber şarkdan garbe yedi dâire farz idüp her iki dâirenün mâbeyninde vâki' olan yere bir iklim dimişlerdür. Yedi iklim didikleri bunlardır ki tasvîr olundı”

Şekil 1: Hakiki İklimler Yeryüzündeki Dağılımı

Kaynak: Sipâhizâde Mehmed, 2019, s. 227, 228

Sipâhizâde Mehmed, bu şekilde yeryüzündeki yedi iklimi sıralarken bazı iklimlerdeki önemli şehirleri de göstermiştir. İkinci iklimde Mekke, üçüncü iklimde Mısır, dördüncü iklimde Irak, beşinci iklimde Rûm memleketlerini gösterirken son iklim olan yedinci iklimde Ye'cüc taifesini göstermiştir.

Sipâhizâde Mehmed, hakiki iklimlere dair bilgi verdiği eserin Mukaddime kısmında bu yedi iklimin özelliklerini de aktarmıştır. Her iklimin en uzun günü, iklimin doğudan batıya uzunluğu ve güneyden kuzeye genişliği, her iklimde yer alan dağların, ırmakların sayısı ve o iklimde yaşayan halkın en belirgin vasıfları sırasıyla verilmiştir. Bu bilgiler oluşturulan aşağıdaki tabloda topluca gösterilmiştir.

6 Eserin Arapça ve Türkçe birçok nüshaları başta İstanbul kütüphanelerinde olmak günümüze erişmiştir. Eser doktora tezi olarak çalışılmış ve Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayına hazırlanmıştır.

Tablo 1: Evzahu'l-mesâlik'te Yedi Hakiki İklimin Temel Özellikleri

İKLİM	UZUN GÜNÜ	UZUNLUĞU	ENİ	DDAĞ SAYISI	IIRMAK SAYISI	YAŞAYAN KAVMİN ÖZELLİKLERİ
		DOĞUDAN BATIYA	GÜNEYDEN KUZEYE			
İklîm-i Evvel	12 saat 45 dakika	3250 fersah	147 fersah	20	30	Yüz rengi kara
İklîm-i Sâni	13 saat 15 dakika	3104 fersah	130 fersah	27	27	Yüz rengi kara ile karayağız arası (Arap)
İklîm-i Sâlis	14 saat	2924 fersah	115 fersah	33	22	Yüz rengi karayağızdır.
İklîm-i Râbi'	14 saat 30 dakika	2725 fersah	99 fersah	25	22	Yüz rengi buğday alınlı ve beyazdır. Yaradılış ve ahlak itibarıyla yeryüzün en adaletlileridir. Enbiya, evliya ve hükema-nın çıktığı iklimdir.
İklîm-i Hâmîs	15 saat	2557 fersah	82,5 fersah	30	15	Yüz rengi beyazdır.
İklîm-i Sâdis	15 saat 30 dakika	2390,5 fersah	72 fersah	11	40	Yüz rengi kıvıll ile beyaz arasındadır
İklîm-i Sâbi'	16 saat	2254 fersah	-	11	40	Yüz rengi beyaz ile sarışın arasındadır

Kaynak: Sipâhizâde Mehmed, 2019, s. 228, 229.

Sipâhizâde Mehmed, eserinde her şehrin hangi hakiki iklimde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca farklı coğrafyacılar göre şehirlerin enlem ve boylam derecelerini de vermiştir. Türkçe muhtasar eserinde her bir şehir için bu derecelerden birini veya kendi belirttiği dereceyi tercih etmiştir.

Sipâhizâde'nin Evzahu'l-mesâlik'te hakiki iklim ile enleme ve boylam derecelerine dair takip ettiği metoda dair bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz.

“Kûfe: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i fâ ve hâ ile iklîm-i sâlisden Irâk'dan Fûrât'un cenûb ve garb cânibinde Fûrât'dan bir şu'be üzerinde bir medîne-i İslâmiyyedir. Tûli altmış dokuz buçuk derece, arzı otuz bir buçuk derecedür.” (Sipâhizâde Mehmed, 2019, s. 447).

“Dimeşk: Kesr-i dâl-ı mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve kâf ile iklîm-i sâlisden Şâm'dan bir medîne-i kadîmedür. ... Dimeşk'un Cezâyir-i Hâlidât'dan tûli yetmiş ve sâhilden tamâm altmış derece idüğünde kimesne ihtilâf itmemişdür. Ammâ arzında ihtilâf itmîşlerdür. Muhtar budur ki arzı otuz üç derece otuz dakika ola.” (Sipâhizâde Mehmed, 2019, s. 353).

“Burûsa: Zamm-ı bâ-i muvahhide ve râ-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i sîn-i mühmele ve hâ ile iklîm-i hâmîsden bilâd-ı Rûm'dan bir şehirdür. ... Tûli altmış derece, arzı kırk derecedür.” (Sipâhizâde Mehmed, 2019, s. 300, 301).

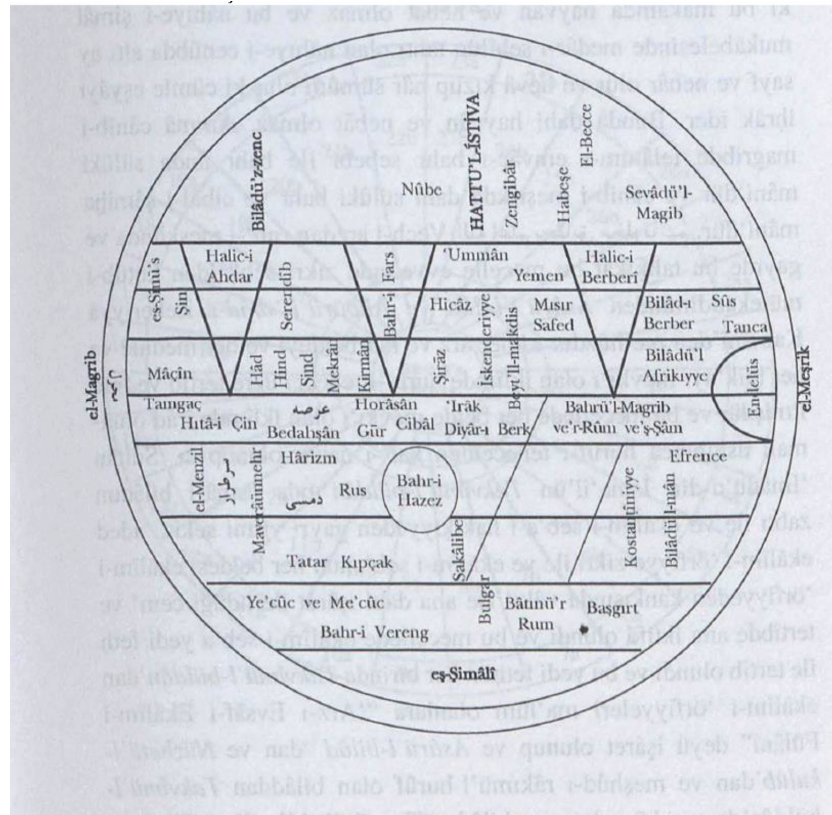
“Neysâbûr: Feth-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve zamm-ı bâ-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve râ-i mühmele ile iklîm-i râbi'den Horâsân'dan bir medîne-i hasenedür ve menbâ'-ı ulemâ ve ma'den-i fûzelâdur.” (Sipâhizâde Mehmed, 2019, s. 476).

16. yüzyılın bir diğer önemli coğrafyacı olan **Âşık Mehmed**'de eserinde şehirleri iklimler üzerinden değerlendirmektedir. *Menâzirü'l-avâlim* adlı eserinde Manzara-i Sâni-Aşer başlığı altında müstakil bir bölümde hakiki iklimlere yer veren Âşık Mehmed, bu kısımda yedi iklimde yer alan şehirlere yer vermiştir. Her hakiki iklim altında şehirler örfi iklimlere göre tasnif edilmiştir. Örneğin birinci iklim başlığı altında şehirler örfi iklim olarak kabul edilen Cezîretü'l-Arab (Zebid, San'â, Ummân vb. şehirler), Mısır (Allâkî), Hind (Kevlem, Sindân vb. şehirler) ve diğer örfi iklimler altında ele alınmıştır. Bir örfi iklim birden fazla hakiki iklim başlığı altında yer alabilmektedir.

Bu hususta Sipâhizâde Mehmed, bir şehir veya bölgenin iki ayrı iklim-i hakîkîde olabileceğini aktarır, buna misal olarak Şam bölgesini verir. Şam, bir örfî iklim olup hem üçüncü hem de dördüncü iklim-i hakikide yer almaktadır. Bu durum iklim-i örfiler için de geçerlidir. Bir iklim-i örfî de yedi hakiki iklimin bazı parçalarını kapsayabilir. Mesela; Çin ülkesi birden fazla iklim-i hakikiyi kapsamaktadır. Bunun nedeni Çin'in arzının (enleminin) tulünden (boylamından) daha fazla olmasıdır. Çin bölgesi şark iklimlerinin başlarını kapsayıp, yedi iklimin bazı taraflarına doğru uzanır.

Aşık Mehmed, eserinde hakiki iklimi ve bu iklimlerden ilkin ve sonuncusunu şu şekilde tarif eder:

“Taht-ı kutb-ı şimalde ifrat-ı berd ve terakim-i sülucdan ötürî gayr-i meskûn kıt ‘ a baki olmak üzere / rub’ı meskûn bihar ve cezayir ve enhar ve cibal ve mefaviz ve büldan ve kurayî müştemildür ve bu rub’-ı meskûnî aksam-ı seb’aya kısmet itdiler ve her kısma bir iklim tesmiye itdiler. Guya ki tulen şarkdan garba ve ‘arzan cenubdan şimale varmış bisât-ı mefruşdur ve atvel ve a’raz-ı ekalim iklim-i evveldür. Zira meşriktan magribe tuli üç bin fersaha karibdür ve cenûdan şimale ‘arzi yüz elli fersaha karibdür ve tulen ve ‘arzan aksar-ı ekalim iklim-i sabi ‘dür. Zira meşriktan magribe tuli bin beş yüz fersaha karibdür ve cenubdan şimale ‘arzi [148a] elli fersaha karibdür ve sair ekalimün tul ve ‘arzi muhtelifdür ve ekalimi ile küre-i arzın sureti bu şekl üzredür.” (Aşık Mehmed, 2007, C. II, s. 416, 417).

Şekil 2: Menâzirü'l-avâlim'de Hakiki İklimler

Kaynak: Aşık Mehmed, 2007, C. II, s. 417.

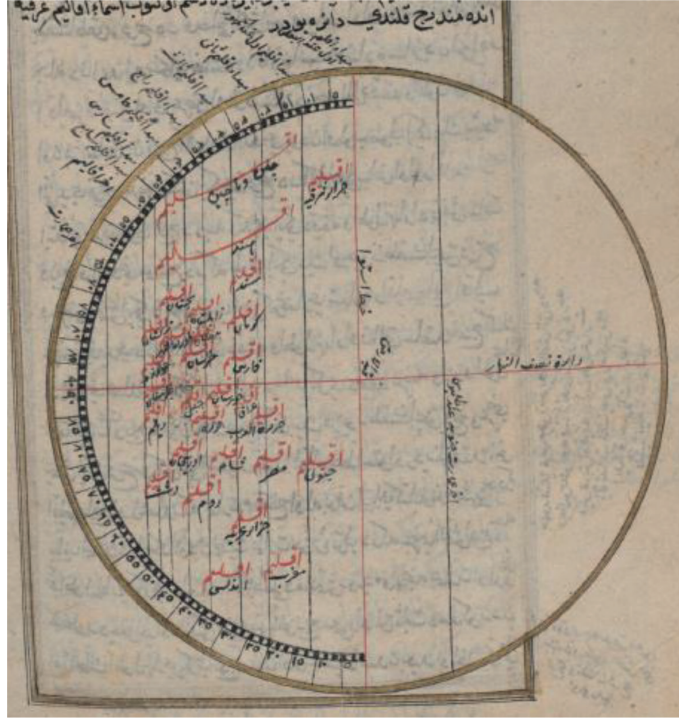
Aşık Mehmed, tıpkı Ebü'l-Fidâ ve Sipâhizâde gibi her bir şehri anlatırken o şehrin bulunduğu iklimleri de belirtmektedir.

“Zebîd: Feth-i zâ-i mu'ceme ve kesr-i bâ-i müvahhide ve sükûn-ı yâ-i müsennât-ı tahtiyye ve âhir-i dâl-ı mühmele iledür. Ekâlîm-i örfiyyenün evveli olan Cezîre-i Arab'da Tehâyim-i Yemen'dendür ve iklim-i evvel-i hakikinün evâyilindendür.” (Aşık Mehmed, 2007, C. II, s. 421).

“Dimeşk: Kesr-i dâl-ı mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve âhiri kâf iledür. İklîm-i sâdis-i örfî olan bilâd-ı Şâm'da pây-ı taht-ı Şâm'dur ve iklim-i sâlis-i hakikînün âhirindendür.” (Aşık Mehmed, 2007, C. II, s. 421).

Yeryüzünün taksimi yani iklim tasnifini takip eden bir diğer Osmanlı coğrafyacısı ise **Kâtib Çelebi**'dir (ö. 1657). *Cihannümâ* adlı meşhur eserinde “Zıkr-i ekâlîm-i hakiki ve örfî” (Kâtib Çelebi, vr. 32b). başlığı altında iklim türlerine dair detaylı bilgiler vermektedir. İbrahim Müteferrika baskısının icmali fihristinde ise bu kısımlar, “Enlem Daireleri ve Örfî İklimler”, “Gece ile Gündüzün Farklılaşması Bakımından Hakiki İklimlerin Tarifi”, “Hakiki İklimlerin Sayısı”, “Hakiki İklimlerin Cetvellerle Gösterilmesi” başlıkları ile ifade edilmiştir (Katip Çelebi, 2013, s. 11).

Kâtib Çelebi, “rub-ı meskûn şarkdan garba tulen yedi kısım kılınup her kısmına bir iklim denilmiştir” ifadesi ile hakiki iklimi tarif eder. Bu tarif diğer coğrafyacıların tarifi ile aynıdır. Ardından her bir iklimin temel özelliklerini aktaran Kâtib Çelebi aşağıdaki çizimde hakiki iklimleri ve bu hakiki iklimler içerisinde de örfî iklimleri göstermiştir.

Şekil 3: Cihannümâ'da Hakiki ve Örfî İklimler
Kaynak: Kâtib Çelebi, Cihannümâ, vr. 33a

İbrahim Müteferrika baskısında Sekizinci Emir başlığında enlem ve iklimlere dair bilgilere yer verilmektedir. Bu kısımda Kâtib Çelebi, iklimlerin oluşumunun gece ve gündüzün farklılaşmasına göre yeryüzünün coğrafyacılar tarafından taksimine dayandığını belirtmektedir. İslam coğrafyacılarının ise buna ek olarak örfî iklim taksimini ortaya koyduğunu ifade eden Kâtib Çelebi, örfî iklim tasnifine dair bazı eleştirilerini dile getirir. Ona göre asıl itibar edilmesi gereken hakiki iklimlerdir.

Kâtib Çelebi hakiki iklimleri tasnif ederken her bir iklimin içinde yer alan önemli şehir ve memleketleri de belirtir. Buna göre,

- Birinci iklimde: Batı Okyanusu adaları ve Nil Nehri üzerindeki Merva şehri,
- İkinci iklim: Hind şehirlerinin bazı sahilleri, Arap yarımadası ile Afrika'nın güneyi,
- Üçüncü iklimde: Çin ve Hint'in bazı bölgeleri, Sind ve Afrika şehirlerinin kuzey sahilleri,
- Dördüncü iklimde: Çin ve Hint'in bazı bölümleri, Hıtay, Tibet, Horasan, Cebel, Fars ve Rum (Anadolu), Fransa'nın bir kısmı ve İspanya'nın bir kısmı,
- Beşinci iklimde: Maveraünnehr, Türkistan, Rum (Anadolu), Galya (Fransa), İtalya ve İspanya'nın çoğu kısmı
- Altıncı iklimde: İspanya ve Fransa'nın bir kısmı, Almanya, Anadolu'nun bir kısmı, Karadeniz ve Türkistan,

- Yedinci iklimde: Leh ve Rus şehirleri ve Türkistan'ın kuzeyi yer alır. (Katip Çelebi, 2013, s. 131-134).

Kâtib Çelebi, bu iklimlere ek olarak çağdaşı bazı coğrafyacıların bu iklim sayısını on beşe kadar çıkardığını ve bu iklimlerde İrlanda, Norveç, İsveç, Finlandiya gibi bölgelerin yer aldığını ifade eder.

Kâtib Çelebi, iklimlerle ilgili bilgiler verirken dördüncü ve beşinci iklimler ile ilgili de şu bilgiyi verir:

“Dördüncü ve beşinci iklimler, iklimlerin en mutedilidir. Suyunun ve havasının letafetinden dolayı halkının çoğu dış ve iç güçlerinde (kuvve-i zahiriye ve batiniye), güzellikte itidal üzere olurlar.”

Ünlü Osmanlı seyyahı ve coğrafyacısı **Evliya Çelebi (ö. 1684)** de yedi iklim tanımını sıkça kullanır. “Yedi iklimin hükümdarı”, “yedi iklimden usta mimar ve mühendisler getirtip”, “yedi iklim krallarını egemenliği altına alıp” vb. cümlelerdeki iklim tabiri coğrafi bir taksimden ziyade geniş bir coğrafyayı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

Seyahatnâme'nin girişinde seyahate duyduğu merakı dile getirirken de yedi iklime atıfta bulunur:

“Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahırlarından nice halâs olup cihân-geşt olurum” deyü her an Cenâb-ı Bârî'den dünyâda sıhhat-i beden, seyâhat-i tâm, âhir nefesde îmân ricâsında idim. Ve dâimâ dervîş-i dil-rîşân ile hüsn-i ülfet edüp şeref-i sohbetleriyle müşerref olup, ekâlîm-i seb'anın ve çâr-kûşe rû-yı zemînin evsâfın istimâ' etdükde cân [u] gönülden seyâhate tâlib [ü] râğib olup, ...” (Evliya Çelebi, 2006, C. I, s. 11).

Bununla birlikte Evliya Çelebi, yedi iklimi coğrafi konum olarak da sıkça kullanmıştır. Özellikle birçok şehir ve beldelerin hangi hakiki iklimde olduğunu ifade eder. Bazen şehrin bulunduğu hakiki iklimden yola çıkarak onun enlemi ve boylamı hakkında da bilgi verir.

Mesela İstanbul'u anlatırken İstanbul'un doğuştan batıya uzun gününün on beş buçuk saat olduğunu, ve İstanbul'un beşinci iklimin ortasında bulunduğunu ifade eder. Bu iklimde olması hasebiyle İstanbul'un suyu ve havası latiftir. (Evliya Çelebi, C. II, vr. 229b; Buldur, A. D. (2016).

Erzurum şehri için;

“Beldenin ikliminin özellikleri: Örfî iklimin on sekizinci hissesindedir ki, beşinci iklimde olmuş olur. O hesap üzere bu şehrin enlemi (—) ve boylamı (—)⁷ dir.” (Evliya Çelebi, C. II, vr. 287b).

Bursa şehri için;

“Evsâf-ı âb [u] hevâ-yı latîf-i Bursa: İklîm-i râbî'dendir. Arz-ı beledî (---) ve tûl-ı nehârî (---) dir.” (Evliya Çelebi, C. II, vr. 230b).

Tebriz şehri için;

“Tebrîz (Der-tavsîf-i ekâlîm-i büldân): Dördüncü iklîm-i hakîkîdendir ve on sekizinci iklîm-i örfiyedendir. Anınçün hevâsı i'tidâl üzredir. Arz-ı beledî (---) ve tûl-ı nehârî, ...” (Evliya Çelebi, C. II, vr. 300a).

Yukarıdaki örneklerde görüleceği gibi Evliya Çelebi şehirlerin hangi hakiki iklimde olduklarını belirtmektedir. Ancak enlem ve boylamlarına dair bilgi verilecek kısımlar boş bırakılmıştır. Bunun nedeni olarak Evliya Çelebi'nin bu bilgiler için kitabi kaynaklara başvurup bu boş kısımları yazmayı planladığı varsayılabilir.

Evliya Çelebi, bazen de yedi iklimin özelliklerini sıralar:

7 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'de genellikle şehirlerin enlem ve boylamlarına dair ölçüleri boş bırakmıştır. Kitabi kaynaklardan alınan veriler olması hasebiyle bunları daha sonra araştırıp yazmayı planlamış olabilir.

“Ve seyyâhân-ı hukemâ-yı kudemâ eyle vâkîf-ı esrâr olup yazmışlar kim “İklîm-i evvelde 19 cebel-i azîmdir, iklîm-i sânde 27 cebeldir, iklîm-i sâlisde 31 cebeldir, iklim-i râbi‘de 24 kûhdur, iklîm-i hâmisde 29 cebeldir, iklîm-i sâdisde 36 dağdır, iklîm sâbi‘de 32 cibâl-i azîmlerdir” deyü cümle coğrâfiyye, Atlas Minor’da, Paya Monat’da (?) ve cümle hey’et kitâblarında bu cebel-i azîmler böyle tahrîr olunmuşdur. (Evliya Çelebi, C. II, vr. 229b).

Sonuç

İnsanoğlunun yaşadığı coğrafyayı anlama ve kavrama çalışması asırlardır devam etmektedir. Günümüz teknolojik gelişmeleri sayesinde kolay erişilen bilgiler, ilkçağdan günümüze adım adım artarak gelmiştir. Biriken bilgide birçok medeniyetin ve bilim insanının katkısı görülmektedir. Bu çalışmada da görüleceği üzere İslam ve Osmanlı coğrafyacılarının coğrafi bilginin aktarımı ama en önemlisi coğrafi bilginin gelişimine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu katkının matematiksel coğrafya kısmı İslam coğrafyacıları tarafından sistematik bir sürece dönüştürülmüş bu süreç Osmanlı coğrafyacıları tarafından özellikle Kâtib Çelebi’nin katkılarıyla genişletilmiştir. İslam coğrafyacılarının bu süreçteki özgün rolü kendilerinden önceki Yunan Hint ve Pers medeniyetlerine ait matematiksel coğrafi bilgiyi alıp bu bilgi üzerine yenilerini katmak ve en önemlisi bunu coğrafi ekollerle sistematik bir hale getirmek olmuştur.

Kaynakça / References

- Ağarı, M. (2006). İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. *AÜİFD* 47(2), 195-197.
- Âşık M. (2007). *Menâzirü’l-avâlim/Tahlil ve Dizin* (M. Ak, haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ak, M. (2000). İklim. *DİA* 22, 28-30.
- Buldur, A. D. (2016). Evliya Çelebi’nin (17. Yüzyıl) “İklim” Anlayışı ve Seyahatname’de Beldelerin İklimi. *Marmara Coğrafya Dergisi* 33, 390-409.
- Ebü’l-Fidâ. (1992). *Takvimü’l-büldân* (F. Sezgin, F. Benfeghoul, C. Ehrig-Eggert, E. Neubauer, haz.). Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften.
- Evliya Çelebi. *Seyahatnâme* I, II.
- Evliya Çelebi. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi I* (R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı haz.). İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Haldun. (2009). *Mukaddime* (S. Uludağ çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, Viyana Nationalbibliothek, mxt. 389.
- Katip Çelebi. (2013). *Cihannüma* (B. Karlıağa, S. Öztürk haz.). İstanbul: Mahya Yay.
- Mustafa b. Ali el Muvakkıt, *Tuhfetü’z-Zamân Harîdetü’l-Evân*. Nuruosmaniye nr. 2993.
- Sezgin, F. (2016). İslam’da Bilim ve Teknik I. İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi Yay.
- Sipâhizâde Mehmed. (2019). *Evzahu’l-mesâlik ilâ ma’rifeti’l-büldân ve’l-memâlik* (İ. Danış haz.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yay.

